

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.9

К. В. Калюга
кандидат юридичних наук,
заступник завідувача кафедри
кримінального права та процесу
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

ПРОФАЙЛІНГ ЯК СУЧАСНИЙ ЗАСІБ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Вступ. Витоки профайлінгу. Спочатку його почали використовувати безпосередньо при складанні портрету особи злочинця за слідами на місці злочину. Спеціаліст збирав деякі показники, які давали свідки злочину. Він збирав дані характеристики за допомогою програми, аналізував і відтворював отриманий образ – модель особи злочинця. Такі експерти називаються профайлерами у суспільному житті (зокрема, у аеропортах), профайлінг став використовуватися у Ізраїлі на Ель Аль (національній авіакомпанії) за своїми авторськими методиками. Слід зазначити, що у правоохоронних органах, не тільки ще широко не застосовують цю методику. Вони взагалі не вживають цей термін. Який походить від американського profile.

Під час реформування правоохоронної системи набуває актуальності необхідність упровадження здобутків психологічної науки в діяльність Національної поліції. Правоохоронні органи зарубіжних країн у своїй діяльності активно використовують психологічні методи, залучають психологів до розслідування та попередження злочинів, водночас в Україні застосування психологічних методів в оперативно-службовій діяльності розпочато нещодавно. Одним із таких психологічних здобутків є профайлінг (англ. Profile – профіль) – профіль, обрис, контур, малювати в профіль [1] – інтегральна методика запобігання злочинам через виокремлення характерних рис осіб, які вчинили злочин або готуються його вчинити, на основі психологічних, кримінологічних, криміналістичних і соціологічних знань; сукупність методів і методик оцінювання та прогнозування поведінки особи на підставі аналізу найінформативніших ознак, криміналістичного портрета особи, характеристик зовнішності, невербальної та вербальної поведінки, місцеперебування тощо [2]. Доробок вчених різних напрямів став науковим підґрунтям технології профайлінгу, серед них: Н. М. Анісімова, Ю. М. Волонський-Басманов, І. М. Даньшин, П. Екман, Н. Д. Еріашвілі, В. А. Лабунська, О. Р. Лурія, І. М. Мерзлікін, Б. Де Пауло, В. Райх,

Р. Розенталь, О. Фрай, В. Фрізен, В. Л. Цветкова, М. Цукерман, К. Шерер та ін. Окремі аспекти досліджували Ю. М. Антонян, О. І. Анфіногенов, О. М. Бандурка, В. І. Барко, А. С. Баронін, В. Д. Берназ, Ф. В. Глазирін, О. І. Діденко, М. І. Єнікеев, А. Зелінський, А. В. Іщенко, В. П. Казміренко, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, В. О. Образцов, Б. Я. Петелін, О. Р. Ратінов, В. В. Рибалка, В. М. Синьов, В. О. Татенко, Ю. В. Чуфаровський, В. Ю. Шепітько, С. І. Яковенко та багато інших психологів, кримінологів, соціологів і криміналістів. Правоохоронні органи зарубіжних країн використовують технологію профайлінгу у двох аспектах: під час пошуку та затримання злочинців, які вчиняють будь-які злочини насильницького характеру, а також для попередження вчинення злочинів. У контексті попередження протиправних дій профайлінг застосовують для гарантування безпеки під час авіаперельотів (митного контролю, перевірки документів тощо).

Ефективність роботи профайлера залежить, передусім, від його комунікативних здібностей, уміння за вербальними та невербальними засобами читувати інформацію, яку надає співрозмовник. До вербальних засобів належать мова та мовлення, а до невербальних – зовнішній вигляд співрозмовника, міміка, тембр, тон, інтонація голосу, жести, пози. Обидві групи засобів використовують під час спілкування, причому невербальні менше залежать від свідомого контролю людини. Таким чином, профайлінг застосовують не лише з метою пошуку невідомих злочинців, а й для попередження протиправних дій. Використання профайлінгу як складової діяльності правоохоронних органів має позитивні й негативні аспекти. В Україні в діяльність правоохоронних органів профайлінг лише починають упроваджувати, тому актуальним є подальше розроблення цієї проблематики з урахуванням зарубіжного досвіду. Що дозволяє розглядати створення кри-

міналістичного портрету особи (чи портрету особи злочинця, чи профілю особи злочинця, як похідних понять від родового) за допомогою криміналістичної інформації на підставі вивчення сфер застосування профайлінгу та діяльності правоохоронних органів, як ефективний засіб.

Головна складова профайлінгу – вивчення зразків поведінки людини. Психологічний аналіз поведінки застосовується для кращого розуміння злочинців: хто вони, про що думають, чому вони роблять те, що роблять. Візуальне спостереження та співбесіда – один із провідних методів профайлінгу, спрямований на виявлення неконгруентності (неузгодженості) вербальної та кінестетичної, соматичної інформації. Такий метод ґрунтується на положенні, що будь-які переживання людини (психоемоційні реакції) так чи інакше проявляються в її зовнішньому вигляді, міміці, жестах, реакціях зіниць, залоз внутрішньої (гіпофіз та ін.) та зовнішньої секреції (потовиділення та ін.), позах, інтонаціях голосу тощо. Хвилювання, дискомфорт, пов'язаний із намаганням приховати наміри, обдурити оточуючих, маніпулювати ними, видають саме ті елементи поведінки людини, її пози та міміки, які виходять за межі свідомого контролю. Максимум інформації під час спілкування передає обличчя людини. На основі аналізу рухів м'язів обличчя компанія Paul Ekman Group навчила розробила Систему кодування рухів обличчя (The Facial Action Coding System (FACS)) [3] – детальне технічне керівництво, яке використовують для створення комп'ютерних програм розпізнавання образів. Втім, щоб замаскувати свої думки, тренований злочинець намагається змінити вираз обличчя, що може обдурити спостерігача. Тому крім методів візуальної психодіагностики профайлеру варто застосовувати кримінологічні знання та наявну криміналістичну інформацію. Застосування методів профайлінга разом із психотерапевтичними та характерологічними знаннями на практиці дають високі результати [4]. Отримані дані використовуються для запобігання злочинам.

За сферою застосування профайлінга можна виокремити головні його напрями: запобігання правопорушенням, тобто кримінологічний профайлінг та соціальний профайлінг, спрямований на забезпечення взаємодії людей у професійному й особистому житті. Криміналістичний профайлінг використовується в роботі правоохоронних органів під час створення портрета особи, яка розшукується через вчинення злочину чи загрозу його вчинення. Крім того, деякі вчені профайлінг розглядають у широкому сенсі – як технологію запобігання протиправним діям через виявлення потенційно небезпечних осіб і ситуацій із використанням методів прикладної психології, та у вузькому сенсі – як систему встановлення причетності суб'єкта до запланованої протиправної дії [5, с. 114–116].

Профайлінг застосовують як для виявлення особи, яка має намір вчинити злочин, так і для розшуку осіб, які вже вчинили протиправне діяння.

Профайлінг вирізняють залежно від сфери чи об'єкта, який намагаються убезпечити від злочинних посягань. Наприклад, сімейний профайлінг дозволяє оцінити відкритість і чесність майбутнього партнера, а також налагоджує взаєморозуміння в сімейних стосунках, сприяє виявленню проблем в поведінці дітей-підлітків, які спричинені, зокрема, вживанням одурманюючих речовин.

Поширення сфери застосування профайлінгу формує попит на відповідних фахівців, психологів, кримінологів і криміналістів, які мають комплексні специфічні навички й уміння. Найбільш популярний психологічний профайлінг – напрям психології, який вивчає методи виявлення замовчуваної, прихованої людиною інформації, її намірів (часто злочинних), нещирості, брехні, методи запобігання скандалам, конфліктам, втраті важливої інформації, пліткам, авантюрам та іншим негативним проявам людського чинника [6].

Проте не слід звужувати профайлінг лише до психологічного складника. Ефективний профайлінг у сфері протидії злочинності передбачає використання комплексних знань щодо характеристик конкретного суб'єкта: інформації про найбільш розповсюджені злочини на охоронюваному об'єкті; знання «типових» рис особи, що може вчинити протиправне діяння: мотивів злочину, соціально-демографічних характеристик злочинця, тобто його можливого віку, професійних навичок, місця роботи, статі, соціальних зв'язків. Беруться до уваги також уподобання, цінності та моральні характеристики особи. У роботі правоохоронців застосовуються і криміналістичні дані про зовнішній вигляд, зріст, вагу правопорушника, спосіб вчинення злочину, зовнішні ознаки наявності прихованої зброї.

Питання за деталями, по вже встановленим фактам; за допомогою зчитування окремих ознак, вербальну та невербальну поведінку.

Якщо в поведінці особи є щось протиправне, вона щось приховує – профайлер виявляє таку поведінку в цій «досліджуваній» особі. Проте, існують особисті особливості поведінки (чи реакції) особи на ту чи іншу подію – «базова поведінка людини». На це треба зважати при загальній оцінці особи. Тактика спілкування з особами для встановлення перешкод у спілкуванні з іншими.

Сьогодні вже існують мобільні додатки з медичними показниками, датчиком (1-н на противагу 12-тьом у детекторі брехні та 16-ть питань. За методикою, задаються «прямі питання». А профайлер, виступає – живим «детектором брехні».

Метод профайлінгу, зараз можна віднести до інноваційних підходів вирішення задач встановлення особи невідомого злочинця. І це дає профай-

леру, наприклад, такі можливості: паралельно до стандартної процедури прослуховування та перегляду відео спостереження за об'єктом, можна підключити систему профайлінгу для підвищення ефективності оперативних дій.

Профайлінг вже працює, його можна порівняти з рутинними несвідомими стереотипними схемами (чи автоматизмом професійного правоохоронця) на підставі яких співробітник приймає певні рішення несвідомо (особами не відстежується). Те, чому не надають значення, в результаті, такі дії (відношення) до формально закріпленої, не має ніякого відношення (в жодному законі не регламентовано конкретні дії, які «несвідомо» вчиняють правоохоронці.

Більше ніяких досліджень в цій сфері поки не було.

Проте в умовах маленьких часових відрізків на досягнення поставленої мети – встановлення особи злочинця – така профайлінгова техніка стає чи не основним інструментом, що полегшує виконання завдань. І, коли, вже ця технологія продовжує застосовуватися досить довгий час пів року і більше), вона вже перестає усвідомлюватися.

Дефіцит часу і велика кількість задач, все що буде реалізовано – буде реалізовано – буде реалізовано через профайлінгові техніки.

Криміналістичний профайлінг – це виявлення (складання) портрету невідомого злочинця за слідовою картиною злочину. По тому, які сліди залишає особа буде можливим розуміти яка вона, як вести себе з ним під час затримання, як з ним працювати при отриманні визнання (це, децю, погляд у минуле). Робота з соціальними мережами, зі спеціальними базами даних (наприклад, відкритим), які автоматизовано для зручності за певним алгоритмом – можливо відслідкувати його динаміку.

Виділяємо параметри залежно від задач.

Види профайлінгу: криміналістичний, у сфері інформаційної безпеки, антитерористичний, авіаційний, науково-дослідний, типологічний, психологічний. Ще, транспортний, готельний, бізнес профайлінг, кадровий, банківський тощо.

На практиці, використовується профайлінг, який базується на статично обґрунтованих об'єктивних фактах та інформації, доводить законність та доцільність.

Технології профайлінгу в кримінальному провадженні в Україні майже не застосовуються через відсутність розвинутої інструментально методичної бази та правової неврегульованості. Натомість, в світі активно розробляються все нові методики портретування особи в практичній діяльності правоохоронних органів. Як результат, ми бачимо такі самостійні моделі (профілі): географічна модель Д. Росимо (Канада), модель Д. Кантера (Великобританія), модель ФБР (США) [7].

Міжнародний досвід доводить ефективність застосування профайлінгу з метою запобігання і припинення злочинів. Профайлінг у кримінальних провадженнях має ґрунтуватися не тільки на методах візуальної психодіагностики, але й використовувати всі наявні кримінологічні та криміналістичні знання про особу злочинця. Фактично, профайлінг є практичною реалізацією теоретичних досліджень особи злочинця, результатом накопичення й узагальнення знань про соціальні, демографічні та психологічні криміногенні особливості осіб, які вчиняють злочини.

Приклад, моделі криміналістичного портрета особи, яка вчиняє насильство в сім'ї. Це, як правило, чоловік. Найчастіше, це особа, у віці 30-40 років (вік, коли в тому чи іншому ступені вступають у сімейні відносини). Особи, з недостатнім рівнем виховання та, часто, з недостатнім рівнем освіти (і на момент вчинення, особа ні де не вчиться). Хоча, це не гарантує крайнє негативне ставлення до насильницьких дій стосовно членів своєї сім'ї чи інших родичів (в тому числі до двоюрідних). Що стосується їхнього мешкання, то чим надалі від великих міст (та стресів, відповідно), то тим вище рівень можливості, що рівень насильства буде невеликим. Як додаткові фактори ризику, можна назвати: тяжкі кліматичні умови та умови праці осіб, наявність близько розташованих шкідливих промислових об'єктів, епідемії, стани збройних конфліктів, війни тощо. Може сприяти, приналежність до певних антисоціальних груп; відсутність такої, або неповна трудова зайнятість. Схильність до агресії (спадкова та/чи характеру). Серед осіб, які вчиняють сімейне насильство, є відсоток осіб, що вже вчиняли злочини і, як правило насильницького чи статевонасильницького спрямування та притягалися до адміністративної чи кримінальної відповідальності. Особливості професії, форми відносин чи наявність певного подібного досвіду (звички). Як реакція на різко антисоціальну поведінку (вчинок) іншого члена сім'ї. Також психічні відхилення або недорозвинення, самого винного (у межах осудності); особи які зловживають спиртними напоями чи наркотичними засобами тощо.

Підготовка оперативних працівників правоохоронних органів повинна включати отримання первинних навичок профайлінгу, що дозволяють створити такий орієнтовний портрет особи, яка розшукується. Профайлінгу слід приділити час у процесі вивчення юридичної психології, кримінології та криміналістики.

Крім того, корисним є досвід із залучення фахівців наукових установ і вищих навчальних закладів, які мають наукові ступені з пов'язаної тематики. Такий підхід дозволить отримувати реальні практичні результати.

Література

1. Мюллер В. Англо-русский словарь. 70000 слов и выражений. изд. 14-е, стереотип. Москва : «Советская энциклопедия», 1969. 912 с.
2. Профайлинг. *Материал из Википедии – свободной энциклопедии*. URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
3. The Paul Ekman Group is now offering FACS. Facial Action Coding System. URL : <http://www.paulekman.com/product-category/facs/>
4. Мерзликин Й. Значение профайлинга в современном мире. Технология выявления неконгруентности. *Научный вестник Московского государственного технического университета гражданской авиации*. 2015. №218. С. 114-116.
5. Профайлинг Технологии предотвращения противоправных действий / под ред. Ю. Вольнского-Басманова, Н. Эриашвили. 2-е изд. Москва : Юнити-Дана, 2013. 198 с.
6. Douglas et al. Criminal profiling from crime scene analysis / John E. Douglas M.S., Robert K. Ressler M.S., Ann W. Burgess R.N., D.N.Sc., Carol R. Hartman R.N., D.N.Sc. First published: September 1986; Behavioral Sciences & the Law. Volume 4, Issue 4 Autumn (Fall) 1986. Pages 401-421. URL : <http://ravenndragon.net/montgomery/crimprofiling.pdf>.
7. Canter D., Heritage R. A Multiivariate Model of Sexual Offence Behavior. *The Journal of Forensic Psychiatry*. 1989. Vol. 1. С. 61.

Анотація

Калюга К. В. Профайлінг як сучасний засіб встановлення особи злочинця. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу методики профайлінгу особи невідомого злочинця. Досліджено можливості профайлінгу особи злочинця (в тому числі, в всевітній мережі) та практику його застосування в діяльності правоохоронних органів під час розслідування злочинів.

Профайлинг (англ. Profile- профіль) – профіль, обрис, контур, малювати вигляд збоку – інтегральна методика попередження злочинів через виділення характерних рис осіб, які вчинили злочин або готуються його зробити, на основі психологічних, кримінологічних, криміналістичних та соціологічних знань; сукупність методів і методик оцінки та прогнозування поведінки людини на підставі аналізу найбільш інформативних ознак, криміналістичного портрета особи, характеристики зовнішності, невербальної і вербальної поведінки, місцезнаходження тощо. Фахівці, які збирають, обробляють дані, аналізують і отримують образ, називаються профайлерами. Сьогодні, в правоохоронних органах, не тільки широко не застосовується методика профайлінгу. Вони взагалі не вживають цей термін.

Зазначено, що ефективність роботи профайлера залежить, передусім, від його комунікативних здібностей, уміння за вербальними та невербальними засобами читувати інформацію, яку надає співрозмовник. До вербальних засобів належать мова та мовлення, а до невербальних – зовнішній вигляд співрозмовника, міміка, тембр, тон, інтонація голосу, жести, пози. Обидві групи засобів використовують під час спілкування, причому невербальні менше залежать від свідомого контролю людини. Таким чином, профайлінг застосовують не лише з метою пошуку невідомих злочинців, а й для попередження протиправних дій.

Використання профайлінгу як складової діяльності правоохоронних органів має позитивні й негативні аспекти. В Україні в діяльність правоохоронних органів профайлінг лише починають упроваджувати, тому актуальним є подальше розроблення цієї проблематики з урахуванням зарубіжного досвіду.

Висвітлено зміст застосування профайлінгу, види та головні напрямки профайлінгу. Наведено конкретний приклад моделі криміналістичного портрета особи. Стаття містить низку рекомендацій для досягнення практичних результатів.

Ключові слова: всевітня інтернет-мережа, засоби розслідування, криміналістичний портрет злочинця (портрет особи злочинця, профіль особи злочинця), криміналістичні методи, особа злочинця, профайлінг, розслідування злочину.

Summary

Kaluga K. V. Profiling as a modern means of establishing the identity of the offender. – Article.

The article is devoted to the analysis of the method of profiling the identity of an unknown criminal. The possibilities of profiling the identity of the offender (including the world wide web) and the practice of its application in the activities of law enforcement agencies in the investigation of crimes are investigated. Profiling (English Profile-profile) – profile, outline, outline, draw in profile – an integrated crime prevention technique by highlighting the characteristics of persons who have committed a crime or are preparing to commit it on the basis of psychological, criminological, criminalistic and sociological knowledge; a set of methods and techniques for assessing and predicting human behavior based on the analysis of the most informative signs, forensic portrait of a person, characteristics of appearance, non-verbal and verbal behavior, location and the like. Specialists who collect, process data, analyze and obtain an image are called profilers. Today, in law enforcement agencies, not only the profiling technique is not widely used. They do not use this term at all. It is noted that the effectiveness of the profiler depends primarily on its communicative abilities, the ability to verbal and non-verbal means to read the information that the interlocutor provides. Verbal means include language and speech, and non-verbal means the appearance of the interlocutor, facial expressions, timbre, tone, voice intonation, gestures, poses. Both groups of means are used in communication, and non-verbal ones are less dependent on the conscious control of a person. Thus, profiling is used not only to search for unknown criminals, but also to prevent illegal actions. The use of profiling as a component of law enforcement has positive and negative aspects. In Ukraine, profiling is only just beginning to be introduced into the activities of law enforcement agencies, so the further development of this problem taking into account foreign experience is relevant. The content of the use of profiling, the types and main areas of profiling are highlighted. A specific example of a model of a forensic portrait of a person is given. The article contains a number of recommendations for achieving practical results.

Key words: World Wide Web, investigative tools, forensic portrait of the offender (portrait of the identity of the offender, profile of the identity of the offender), forensic methods, identity of the offender, profiling, investigation of the crime.